

Slovensko špranja in sorodno

METKA FURLAN

ZRC SAZU, Novi trg 2, SI – 1000 Ljubljana,
metka.furlan@zrc-sazu.si

SCN IV/2 [2011], 32–44

Slovensko *špranja* 'razpoka' in hrvaško *špranja* 'trska' se izvaja iz psl. nomena actionis *čb-pŕni (f.) 'cepljenje' prefigiranega glagola *čb-pŕ-ti, ki je bil sinonimen s psl. *pŕ-ti 'bosti, ločevati, cepiti, parati', prim. r. *poróť, pórešb* 'parati', sln. *práti, pŕjem/pŕjem* 'parati, trgati'.

Slovenian *špranja* 'crack' and Croatian *špranja* 'wood chip' derive from the PSI. nomen actionis *čb-pŕni (f.) 'splitting' from the prefixed verb *čb-pŕ-ti, which was synonymous with PSI. *pŕ-ti 'prick, separate, cleave, rip', cf. Rus. *poróť, pórešb* 'rip', Sln. *práti, pŕjem/pŕjem* 'rip, tear'.

Ključne besede: etimologija, besedotvorje, pomenoslovje, ekspressivna predpona

Keywords: etymology, word formation, semantics, expressive prefix

1 Etimološko¹ raziskovanje slovanske leksike ima dandanes že častitljivo starost ne glede na to, ali za mejnik njenega postanka jemljemo prvo bolj obširno in sistematično delo Miklošičev *Etymologisches Wörterbuch der slawischen Sprachen* iz leta 1886 in pa morda katero od starejših prav tako pionirskih etimoloških del kot npr. Dobrovskega *Entwurf zu einem allgemeinen Etymologikon der slawischen Sprachen* (Praga, 1813). Od tedaj je večina slovanskih nacionalnih jezikov dobila svoj temeljni etimološki slovar ali pa se njihova izdelava približuje koncu. Ponekod so pobudo za izdelavo novih nacionalnih etimoloških slovarjev dale nove politične razmere. Vzporedno s to slovarsko aktivnostjo je na temo slovanske etimologije izšla težko obvladljiva množica etimoloških monografij in še večje število etimoloških člankov. V Rusiji in na Poljskem sta se sočasno, leta 1974, začela izdelovati dva praslovanska eti-

¹ Vsebina prispevka je bila v krajši verziji predstavljena 16. oktobra 2010 v Gospiću na VII. Skokovih etimološko-onomastičnih srečanjih.

mološka slovarja, pri čemer je delo pri poljskem izgleda zastalo, ruskemu pa želimo uspešno nadaljevanje in čimprejšnji zaključek, saj tako delo slovanska etimologija zaradi njegove sintetičnosti in povezovalnosti nujno potrebuje, ker je na eni strani koristno za posamezne slovanske nacionalne etimologije, na drugi pa za druge indoevropske in seveda za indoevropsko etimologijo. Žal zaradi svoje nepopolnosti take vloge ne more imeti v letu 2008 izšli *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon* Nizozemca Ricka Derksena. Skorajda kot gobe po dežju so – zdi se – po Gluhakovem *Hrvatskem etimološkem rječniku* iz leta 1993 začeli izhajati enozvezkovni nacionalni etimološki slovarji za širšo edukativno rabo, ki zaradi želje po čim širši razumljivosti etimologijo podajajo sila poenostavljeno in s tem tudi pri jezikoslovcih neetimologih vzbujajo nerealen vtis, da so slovanske nacionalne etimologije bolj ali manj izčrpano delovno območje, o katerem ni mogoče pričakovati nič več bistveno novega. Če etimologija ne bi bila znanost, bi bil tak vtis lahko realen. Pa temu seveda ni tako. Če pustim ob strani najmlajšo in zato tudi etimološko najlažje razložljivo plast leksike, tj. vedno znova porajajoče se neologizme domačega in tujega izvora, se etimolog pred novimi raziskovalnimi izzivi takorekoč vsakodnevno znajde zaradi vedno bolj izpopolnjene evidence slovanskega nacionalnega dialektičnega gradiva pa tudi vedno širše raziskovalne perspektive, ki jo omogoča vedno boljša raziskanost drugih, tudi neslovanskih indoevropskih jezikov. Že samo nova vzporednica znotraj slovanskega leksikona je za nacionalni osamljeni leksem lahko pomemben pokazatelj o njegovem predhistoričnem življenju. Lahko pa taka formalna enačba prispeva k boljšemu razumevanju drugih elementov slovanskega leksikona. Prav to želim pokazati na primeru slovenskega leksema *špranja*.

2 Slovensko špranja

Leksem *špranja* (f.) ‘razpoka (kot dolga ozka odprtina)’ je v slovenščini knjižna in narečna beseda. Prvič je bila zapisana razmeroma pozno, šele v 17. stoletju: *shpranía, shprania, shpranía* ‘rima’, *polhin shprain, inu raspok* ‘rimosus’, *shpranyza* ‘rimula’ (Kastelec-Vorenc), nato v 18. kot *shprajna* ‘Klumfe, rima’ (Pohlin) in *shpranja, shprajna* ‘Spalt(e)’,² *shpranja* ‘Klumse’ (Gutsmann). V knjižnem jeziku tvori besedno družino z deminutivom *špranjica* in pridevnikom *špranjast*, f. -a ‘poln špranj’ (SSKJ). V narečjih je bila *špranja* do sedaj zabeležena v dolenski narečni bazi (*šprá:je* (f.) ‘špranja’ (Šentrupert; Smole 1994: 210)), rovtarski (črnovrško *šprâjne* ‘špranja’ (Tominec 1964: 215)) in primorski (nadiško *šprân(j)a, spranja* ‘špranja’ (Špehonja 2003: 223, 213)). V kostelskem govoru ob *šp'ra:n'a* ‘dolga ozka odprtina v trdi snovi’ obstaja tudi deminutiv *šp'ra:n'ëca* (Gregorič), v Beli krajini pa je bil zabeležen le denominativni glagol

² Odgovor na vprašanje, ali je pri Gutsmannu zabeleženo *sprienza* ‘Spalte(e)’ [špriencia] z refleksom *ie* izvorno dolgega sln. vokala *ē* refleks izhodnega *špranjica* > *šprajnica* > *šprejnca* > **šprēnca*, ostaja še nerešen.

našpránjiti kaj ‘deske, tako naložiti eno vrhu druge, da so vmes špranje’ (Šašelj 1906: 276). Koroški rožanski govor pa s *špránha* ‘špranja’ (Šašel 1957: 122) kaže, da je ob *špránja* obstajala tudi narečna izpeljanka **špránjuga*. Gradivo iz različnih narečnih baz kaže na pomensko stabilen leksem, ki je kot geografski termin lahko označeval globoke, tesne ali široke prepoke med skalovjem (Badjura 1953: 173), kot je mogoče sklepati iz imena *Špranja* v italijanskem delu Julijskih Alp. Samo v treh slovenskih narečnih točkah projekta Slovenski lingvistični atlas, in sicer Trenta, Laniše (pri Škofji Loki) in Rakek, pa je bil za *špránja* potrjen tudi pomen ‘ženski spolni organ’,³ kar seveda predstavlja pomensko specializacijo iz ‘razpoka’.

Dosedanje etimološke obravnave, ki še niso temeljile na vsem omenjenem slovenskem gradivu, so pokazale, da spada leksem med slovenske brez ustreznice v slovanskih jezikih, zato je dolgo časa veljalo Levstikovo prepričanje, da bi bilo leksem treba uvrstiti v plast nemških izposojenk, a je Snoj nakazal, da ima svoje sorodnike v ukr. *špára* ‘razpoka, utor’, p. *szpara* ‘razpoka’ in č. *spára* ‘reža, razpoka’, da bi jo bilo zato treba uvrstiti med člene slovanske besedne družine **pǫr-ti*, **pǫr’ešb* ‘bosti, ločevati, cepiti, parati’, prim. r. *porótb*, *pórešb* ‘parati’, sln. *práti*, *pǫrjem/pǫrjem* ‘parati, trgati’ (Snoj v ESSJ III, s.v. *špránja*),⁴ češ da je sln. *špránja* izpeljanka na *-nja* iz psl. deverbativa **spǫra*, ki se ohranja v omenjenih slov. jezikih, vzglasni š- oz. s- pa najbrž odražata pide. s-mobile (Snoj 1984/85).

Umestitev sln. *špránja* v slov. besedno družino **pǫr-ti* ‘bosti, ločevati, cepiti, parati’, katere člen je tudi iterativ **paráti*, je sprejemljiva, vprašanje pa je a) ali vzglasni š- v *špránja* res odraža pide. s-mobile, saj ga glagolske oblike te slov. besedne družine obeh prevojnih stopenj (prim. r.-csl. *naperi* ‘prebadati’) in tudi edini zanesljivo eksterno soroden gr. glagol *πείρω* ‘prebadati, predirati’ (Trautmann 1923: 206; Frisk: II, 492) ne potrjujejo, nimajo pa ga niti nekatere samostalniške oblike, kot npr. sln. *razpranje zemlje* (n.) ‘odprtje zemlje’ (Kastelec-Vorenc) ali *razpôrek* (m.) ‘(vsaka) podolgovata odprtina, npr. hlačna odprtina’ pa hrv. dial. *pára* (f.) ‘zareza’ (ARj);

b) ali samostalnica res spada med denominativne tvorbe na *-nja* tipa **golv-n’ã* ‘glavno / veliko goreče poleno (v peči)’ ← **golvã* ‘glava’, saj med izpeljanko in podstavnim samostalnikom ni mogoče identificirati pomenskih razlik.

Možnost, da bi bilo razmerje med **Spǫra*⁵ in **Spǫr-n’a* le strukturalno zaradi prehoda v bolj produktivni tip slov. deverbativov pa ni verjetna, ker je

³ Za podatek se zahvaljujem kolegici dialektologinji Tjaši Jakop.

⁴ Ker tudi drugo v nadaljevanju besedila navedeno gradivo govori v prid staroakutiranega glagola **pǫr-ti*, je poljski nedoločnik *próc* ‘parati, rezati’ (standardno *pruć* ‘isto’) z znakom za novi akut verjetno tako kot p. *wrócié* (: hrv. *vrátiti*, čak. *vrōiti*) analoški in ima znak za novi akut zaradi vpliva prezentove novoakutirane osnove, tj. psl. **pǫr’ešb* (prim. sln. *pǫrješ*) oziroma **vǫrtišb* (prim. hrv. *vrătīm*, čak. *vrōtin*).

⁵ Z vzglasnim **S-* ponazarjam nejasni izvor vzglasnega konzonanta v sln. *špránja*, ukr. *špára* itd.

stanje v slovanskih jezikih ravno obratno, saj spadajo deverbativi na goli *-a* tipa **za-bāv-a*, **slāv-a*, **sāp-a* ... gotovo med najmlajše in najbolj produktivne. Razmerje **Spāra* : **Spōrn'a* (= ukr. *špāra* 'razpoka, utor' : sln. *špranja*) je zato bolj verjetno rezultat dveh različnih deverbativnih vzorcev, pri čemer je **Spāra* deverbativ iterativa **Sparāti* 'bosti, cepiti, rezati, trgati ipd.' še pred terminologizacijo v 'die Naht trennen' (prim. sln. *pārati*, *-am*, hrv. *pārati*, *pārām*, mak. *para*, p. dial. *roz-parać*, č. dial. *pārati*), sln. *špranja* pa deverbativ njegovega besedotvornega predhodnika **Spōr-ti* in da spada v plast deverbativov tipa sln. *prōšnja* (← *prosīti*), ki ohranjajo psl. deverbativni tip **pros-nī* (f.) 'prošnja' oz. **mьld-nī* (f.) 'svetlikanje' → sln. *mólnja* (f.) 'puh od strele', hrv. *múnja* 'strela', čak. *mūñà* 'isto'. Zaradi verjetne praslovanske starosti sln. *špranja* pa je možno, da se enak deverbativ ohranja še v katerem drugem slovanskem jeziku.

2.1 Slovensko špranja : hrvaško špranja

Širši areal tega psl. deverbativa za sedaj potrjuje le hrvaško gradivo. V kajkavskem Ozlju je namreč znana *špranja* (f.), ki sicer nima enakega pomena kot slovenska, ampak označuje trsko, enak pomen pa potrjuje tudi njegov denominativ *našpranjiti se* 'na trsko se nabosti' in *zašpranjiti se* 'isto' (Težak 1981: 405). Ta kajkavski leksem je bil v istem pomenu zabeležen tudi v Varaždinu: *špr'aña* (f.) 'trska' (Lipljin 2002: 1033), v govoru naselja Sveti Đurđ: *špr'aña* 'večja trska' (Belović-Blažeka 2009: 482) in Đurđevac: *špranja* 'košček lesa, ki se zabode v kožo ali pod noht' (Marešić-Miholek 2001: 702).⁶

Leksem *špr'ajna* je Slavko Malnar zabeležil na čabranskem območju. V prvi izdaji svojega slovarja ga predstavlja z nevtralnimi pomenom 'razpoka v drevesu' in pejorativnim 'deklica' (Malnar 2002: 269), kar je poimenovanje tipa *pars pro toto* iz pomena 'ženski spolni organ', to pa iz 'razpoka'. S semom razpoka se ta čabranski leksem ujema s slovenskim. Toda v drugi izdaji slovarja leksem pojasnjuje nekoliko drugače: 1. odlomljeni ili puknuti komad drva nastao prilikom obaranja stabla;⁷ 2. pogrd. djevojčica; 3. ženski spolni organ (Malnar 2008: 332). V tej novi predstavitvi pa prvi pomen ni povsem prekriven s slovenskim 'razpoka' in niti s hrvaškim kajkavskim 'trska', ampak izgleda, kot da bi opis realije vseboval tako sém 'trska' (odlomljeni ...) kot tudi sem 'razpoka' (puknuti ...), drugi pa kaže na pomenski razvoj iz prvotnega 'razpoka, podolgovata odprtina'. Tudi v tem se čabaransko območje kaže kot prehodno med arealom s pomenom 'razpoka' in 'trska', kar ne more presenečati, če se vzame v ozir, da govor tudi z drugimi značilnostmi kaže na razvojne poteze, ki so značilne za narečja slovenske jugovzhodne ploskve z refleksom *ej* za dolgi **ě*: in se ga zato upravičeno označuje kot prehodni slovensko-hrvaški govor.

⁶ Hrvaški kolegi so me opozorili, da je areal uporabe hrvaške besede *špranja* 'trska ipd.' širši, češ da presega kajkavsko območje, a ga hrvaški slovarji očitno še niso evidentirali.

⁷ V slovenskem prevodu 'odlomljen ali počen kos lesa, ki nastane pri podiranju debla'.

Kakor koli že, slovenski in hrvaški leksem sta formalno identična, glede pomena pa v večini primerov diametralno nasprotna. Pomenska antonimija pa more biti posledica različnosmerne leksikalizacije iz prvotnega deverbativa **Spōr-ni* ‘cepljenje’, ko je postal nomen rei acti in je zato lahko označeval razpoke, odprtine, ki so pri cepljenju nastajale, pa tudi trske, iveri, ki so nastale pri istem dejanju. Prav pomenska antonimija nam lahko predstavlja dodatni znak in argument pri utrjevanju, da sln.-hrv. *špranja* ni denominativna tvorba. Ker je sém ‘razpoka/reža’ lahko konstitutivni element leksemov za različne druge realije in ker enako velja tudi za sém ‘trska’, je upravičeno pričakovati, da v to besedno družino spada tudi še kateri drugi slovanski leksem.

2.2 Hrvaško *špranjak*

V hrvaščini bi bilo v to slovensko-hrvaško besedno družino treba uvrstiti samostalnik *špránjak* (m.), g. *špránjka* ‘šilasto, rašljasto drvo, kojim se što probada’. V ARJ mu sicer niti vir in niti areal nista navedena, tvorjenka na *-ькь* pa iz izhodiščnega leksema verjetno ni bila izvedena iz pomena ‘trska’, kot bi bilo mogoče prehitro sklepati, ampak bolj verjetno iz ‘razpoka’, ker se s *špranjkom* prebada in s tem dela razpoke, luknje ipd.

Besedi formalno ustreza v Nemaničevem čakavskem gradivu zabeleženo *šprānjāk*, g. *šprānjkà* ‘ungula’, ki ima ob sebi sinonim *šprāljkà*, g. *šprāljkà* ‘ungula’ (Nemanić 1883: 26). Zanimivo je, da se podobno pomensko razmerje kot pri hrv. *špranjak*, tj. ‘ungula’ : ‘sredstvo, s čimer se dela razpoke, luknje ipd.’ pojavlja tudi pri besedi *špraljak*, prim. hrv. čak. *šprōjāk*, g. *šprōjka* ‘kol, s katerim se meče veje v apnenico; lesena igla za pletenje vrste vreč; vrsta majhne šibe’ (Brač: Šimunović 2006: 406), v Liki *prāljak* ‘lesena palčka, ki se uporablja pri ličkanju; palčka za šivanje vrste klobas; leseno šilo za vleko jermena pri opankah’ (Čuljat 2009: 195).

Nepodkovano in podkovano kopito (Pogled s spodnje strani)

Pomen ‘ungula = kopito’ se je v hrv. *špránjak* in *šprāljkà* izgleda razvil iz prvotnega ‘razpoka’. Povezavo upravičuje tudi realija, saj ima kopito, gledano s spodnje strani, vdrtno trikotnega videza, razpoko, ki jo v slovenščini poimenujemo s *strela*, kar je lahko kalk n. *Strahl am Pferdehufe*. Zato ne more biti

naključje, da enako pomensko motivacijo *razpoka* → *kopito* najdemo tudi pri že omenjenem p. *szpara*, starejše *spara*, ki ob 'podolgovata razpoka, podolgovata ozka odprtina' označuje tudi 'predel med deli kopita ali prsti', kašub. *spara*, *špara* pa ob 'podolgovata razpoka' pomeni tudi 'prostor med prsti, zlasti nožnimi'. Ob tem ne bo odveč vedeti, da prostoru med prsti Slovenci rečemo *medprstje* (Pleteršnik), Nemci pa ga opisujejo s *Spalt zwischen Fingern*, ki izkazuje enako pomensko motivacijo kot omenjeni primeri.

2.3 Naglasne razmere: hrv. *špránjak* : *šprànja*

Povezavo hrv. *špránjak*, g. -*njka*, čak. *šprānjàk*, g. -*njkà* s sln. *špránja* oz. hrv. *šprànja* pa otežuje akcentsko stanje besed, saj sln. in hrv. *špranja* kažeta na staroakutirano osnovo jslov. **Spōrn-*, izpeljanka **Sporn'-bъkъ* pa ne. Enako akc. razmerje odraža tudi hrv. čak. *prājak* 'razcepljeno kopito' (Kastav; ČDL III) < **pōrl'akъ/pōrl'ъkъ*⁸ proti omenjenemu Nemaničevemu čak. *šprāljàk*, g. *šprāljkà* 'ungula' < **Sporl'ъkъ*⁹ ter *šprōjāk*, g. *šprōjka* (Brač), *práljak* (Lika). Slednje razmerje je zanimivo tudi zato, ker sta *prājak* 'ungula' in *práljak* brez vzglasnega š-, kar nakazuje, da bi š- na prvotno vzglasje **p-* bil lahko dodan kasneje kot npr. v sln. *škrepelj* ob *krepelj* iz srvn. *krepel* oz. *špârkeu*, g. -*kla* 'parkelj' (Beltinci; Novak 1996) ob sln. *pârkelj*, g. -*klja*, hrv. kajk. *parkalj*, g. -*klja*.¹⁰ Korenska akutirana intonacija, ki jo odraža nedoločnik **pōr-ti* = r. *poróť*, ukr. *poróty*, br. *parócb*, se potrjuje tudi v primeru sln. kostelskega *p'ra:léska* 'razpoka, špranja' (Gregorič). Samostalnik z unikatnim sln. sufiksom *-iska*¹¹ je enak v 16. st. zabeleženemu *praliska* (f.) 'razpoka' (Dalmatin, Megiser), tudi v 18. st. *praliska* 'Spalte' (Gutsmann), in mora biti izpeljanka **pōrl-iska* iz ptc. pret. akt. **pōrlъ*, ki se ohranja v karpatoukrajinskem *porów*, f. *poróla* k *poróti*, *pōr'u*, *póre* 'parati' (Nikolajev-Tolstaja 2001: 150). Ker r. dial. pridevnik *póronyj* 'razrezan, razparan (o ribjem trebuhu)' (SRNG: 30, 77) < **pōrnъ* zaradi pide. oksitoniranosti **porH-nó-s* tako kot npr. psl. **pōlnъ* 'širok, raven, neporaščen' < **polH₂-nó-s* korenskega akuta pričakovano ne potrjuje, je možno, da je na spremembo psl. staroakutiranega deverbativa **Spōr-ni* 'cepljenje ipd.' v **Sporn-ní*, kar je dalo jslov. **Sporn'ă* in v nadaljevanju izpeljanko **Sporn'-bъkъ*, vplival oksitonirani pridevnik ženskega spola **porní* 'razcepljena, razrezana ipd.'. Razmerje **pōrl'akъ*, **pōrliska* : **Sporl'ъkъ* pa je razločljivo, če v **pōrl'akъ* in **pōrliska* prepoznamo izpeljanke iz psl. ptc. pret. akt. **pōrlъ*,

⁸ Iz take predloge je po premetu *ra* > *ar* lahko nastalo istrsko *pàrljak*, g. -*a* 'ungula' (Nemanić 1883: 30).

⁹ Izvorni pomen 'razpoka' se lahko ohranja v sln. besedah *špralja* in *špraljica* 'odprtina, špranja', ki je bila do sedaj evidentirana le v 17. stoletju v besednjaku Janeza Svetokriškega. Manj je verjetno, da bi bila to izposojenka iz it. *spiraglio* 'odprtina, reža; žarek' iz lat. *spiraculum* 'zračna odprtina', kot domneva Snoj v ESSJ IV, 102.

¹⁰ Hrv. beseda je bila zabeležena pri Belostencu in Stuliću in tako poknjžena v ARJ.

¹¹ Gre lahko za feminiziran zahslov. sufiks *-isko*, nom.-akz.pl. *-iska* > f.

v **Sporl'ьkъ* pa izpeljanko iz ustreznega samostalnika **pōrlb* (f.) 'cepljenje' ← ptc. **pōrlb* tipa **ōrlb* (f.) 'oranje' = sln. *rāl* (f.), g. *ralī* 'oranje, čas oranja, zorana zemlja' ← ptc. **ōrlb* k psl. ***ōrti* 'orati' = lit. *arti* 'isto'.

2.4 Slovensko *pārkelj*, g. *-klja* in hrvaško kajkavsko *parkelj*

Parkelj in kopito sta jezikovno lahko interpretirana kot ena in ista realija, kot npr. ponazarja pomensko polje lat. *ungula* 'kopito, parkelj', lahko pa je parkelj v odnosu do kopita interpretiran kot razcepljeno kopito, kot ponazarja npr. Pleteršnikova pomenska razlaga *der gespaltene Huf* slovenskega *pārkelj*. V slovenščini ima beseda *pārkelj* večinoma stabilen pomen in pomeni isto kot n. *der gespaltene Huf*, toda v rezijanščini 19. stoletja je označevala kopito.¹² Zato je imel svojčas prav Skok: III, 410, ki je menil, da so Nemaničevi leksemi *šprānjāk*, g. *šprānjkà* 'ungula' : *šprāljàk*, g. *šprāljkà* 'ungula' : *pārljak*, g. *-a* 'ungula' – dodati bi bilo treba še hrv. čak. *prājak* 'razcepljeno kopito' – verjetno v neki še nejasni zvezi s hrv. kajk. sinonimom *parkelj*, g. *-klja* 'ungula', *parkljec* 'isto' (Belostenec) in sln. *pārkelj*, g. *-klja* 'rožena tvorba na koncu prstov nekaterih sesalcev' (SSKJ).¹³

V primerjavi s samo historično znanim kajk. *parkelj* je sln. leksem dobro znan v narečjih, iz katerih je razvidno, da je korenski del besede staroakutiran (prim. dol. *pā:rkēl* (Šentrupert; Smole 1994: 193), gor. *pā:Rkəl*, g. *-na* (Kropa; Škofic 1996: 333), pkm. *špārkeu*, g. *-kla* 'parkelj' (Beltinci; Novak 1996) in da sln. zaporedje *pārk-* ne more biti refleks zaporedja **pār-ьk-*, ki bi bilo v sln. novocirkumflektirano **pārk-*. Zato je sln.-hrv. **pārkvьl'ь* enako kot hrv. čak. *pārljak* (: čak. *prājak*) lahko nastalo po premetu *-ra-* → *-ar-* iz sln.-hrv. **pārkvьl'ь*, to pa prav tako po premetu *-l'k-* → *-kl'-* iz **pārл'ьkъ*. Korenski del jslov. **pārл-* < **pōrl-* pa je povsem enak tistemu v hrv. čak. *prājak* 'razcepljeno kopito', tj. 'parkelj'. Sln.-hrv. izoleksa **pārkvьl'ь* 'parkelj' je torej lahko nastala po dveh nesistemskih in zato nepredvidljivih, a tipološko potrjenih jezikovnih pojavih iz jslov. **pārл'ьkъ* < **pōrl'ьkъ*. Ker sln.-hrv. izoleksa **pārkvьl'ь* vsebuje staroakutiran koren, hrv. *šprāljàk* = *šprōjāk*, g. *šprōjka*, *prāljak* pa ne, je bil tako kot pri hrv. *prājak* in sln. *prāliska* podlaga za njen nastanek ptc. **pōrlb* → **pōrl'ьkъ* / **pōrl'akъ* / **pōrlisko*.

Vzglasni *š-*, ki se v slovenščini pri leksemu za parkelj pojavlja le v prekmurškem narečju (prim. zgoraj *špārkeu*, g. *-kla* 'parkelj'), v hrv. pa v *šprānjāk* in *šprāljàk*, torej verjetno ni refleks pida. *s-*mobile, na prvotno korensko vzglasje *p-* pa tudi ni bil dodan šele kasneje, v slovenskem oziroma hrvaškem sistemu.

¹² Podatek za rezijanski pomen je v Pleteršnikovem slovarju naveden iz izgubljenega Cafovega gradiva.

¹³ Toda na drugem mestu v slovarju (Skok: II, 609, s.v. *parkalj*) te možnosti ne omenja.

2.5 Slovansko *čьparъ < *čь-parъ

Primerljivo pomensko variabilnost 'trska' : 'razpoka' > 'kopito/parkelj' kot zgornji izrazi imajo tudi refleksi psl. samostalnika *čьparъ. To so nedvomno srb. *čpâr*, g. -a 'na drvetu nešto kao trn, zalomljena grana na što se čovek može nabosti i povrediti' z denominativom *načpārīt se, načpārim se* 'nabosti se na čpar, okrljak' (Kosovo; Elezović 1932–1935: 1, 455),¹⁴ ki glede pomena ustreza hrv. dial. *šprànja* 'trska'. Pomensko bolj oddaljeno hrv. dial. *čpâr* 'oster, koničast kamen' (Popović 1960: 539),¹⁵ č. v mesarskem slengu uporabljano *čpár* in *špár* 'krepelj, parkelj, noga' (Jungmann I, 310), tudi *čpárka* 'kozji parkelj' pa je tako kot stsrb. *čьparoga* 'ungula' (Daničić) in srb.-csl. *čьparogъ* 'ungula' pomensko prekrivno s hrv. čak. *šprānjak* 'ungula', *šprāljak* 'isto', *prājak* 'razcepljeno kopito' idr.

Ker se vzglasni *č- po izpadu polglasnika ob stiku z zapornikom fonetično poenostavi v š-, je razumljivo, da se iz *čьparъ oz. besedotvorne variante *čьpara izvaja tudi slovansko gradivo z vzglasjem šp-, kot je npr. dl. dial. *špara* 'krepelj, parkelj', gl. *špara* 'krepelj' ali p. *spara* 'podolgovata razpoka, podolgovata ozka odprtina; predel med deli kopita ali prsti', kašub. *špara* 'podolgovata razpoka; prostor med prsti, zlasti nožnimi' (Berneker 1908–1913: 169; Popović 1960: l.c.; Machek 1968: 107; SP: 2, 314; Borys 2005: 605).

Čeprav je izvajanje refleksov z vzglasjem šp- iz izhodišča *čьparъ oz. *čьpara fonetično sprejemljivo, je enako možno, da bi vzglasje šp- v posameznih slov. jezikih paralelno nastalo iz vzglasij sp- samostalnikov s podobnim ali enakim pomenom, kot so č. *spár* 'krepelj, parkelj', *spárek* 'krepeljček', tudi *spára* 'reža, razpoka, praska, špranja', dl. *spara* 'razpoka na pragu', gl. *spara* 'parkelj', stp. *spara* 'razklan les', p. dial. *spara* 'predel med deli kopita ali prsti', ukr. *spára* 'razpoka'. Ta njihova karakteristika jih uvršča v besedno družino *pŕr-ti 'parati', saj so lahko deverbativi psl. perfektiviziranega iterativa *sь-parati 'razcepiti, razrezati, razparati ipd.'

Variantno izglasje čp- : šp- : sp- je pri tem pomensko primerljivem gradivu verjetno posledica medsebojnega vpliva izhodnih leksemov *čьparъ oz. *čьpara in *sьparъ oz. *sьpara. Celo trojni sinonimni refleksi, kot jih izkazuje češko razmerje *čpár* : *špár* : *spár*, pa ne govorijo v prid možnosti, da bi psl. *čьparъ popolnoma ločili od psl. besedne družine *pŕr-ti 'parati' in ga morda morfe-mizirali drugače, npr. v *čьpa-rъ ter v njem prepoznali nomen actionis tipa gl. *spar* 'spanje' < *sьpa-rъ k *sьpa-ti 'dormire'¹⁶ nikjer potrjenega ničtokorenskega glagola *čьpa-ti 'cepiti', sorodnega s *čěpiti 'klati, sekati'. Bolj je namreč verjetna razlaga *čьparъ v ESSJa: 4, 147,¹⁷ da je *čь- v *čьparъ ekspresivni

¹⁴ Srb. *očpáarak* 'štor vitkega drevesa; oster kos lesa' (južna Srbija; citirano po Bjeletić 2006: 318) je deverbativ iz denominativnega glagola *ob-čьpar-iti ← *čьparъ.

¹⁵ K temu denominativ *načparit se* 'ubosti se' (Popović 1960: l.c.).

¹⁶ Več o tem samostalniku Furlan v ESSJ: III, 296, s.v. *spáti*.

¹⁷ Prej že Holub – Kopečný 1952: 346.

prefiks, ki se v slov. jeziki pojavlja tudi v variantah **če-* in **ko-*,¹⁸ in da je treba **-parъ* povezati z besedno družino **pōr-ti* 'parati'. Razlaga o obstoju psl. ekspresiviziranega glagola **čb-pōr-ti* ob **pōr-ti* in njegova iterativa **čb-parāti* ob **parāti* se zdi bolj verjetna tudi, ker vzglasja *čp-* nimajo le samostalniki, ampak tudi glagol, kot je še vidno v mak. dial. *čpara* 'rezati'.¹⁹

2.6 Psl. **pōr-ti* → **čb-pōr-ti*

Tako kot pri drugih sicer redkih zanesljivih primerih, kjer se pojavlja eden od prefiksov **čb-*: **če-*: **ko-* (prim. **če-pelz-ti*²⁰ ob **pelz-ti*; **ko-muditi* ob **muditi*, **ko-mŕdati* ob **mŕdati* ...), so tudi v tej besedni družini pomenske razlike med členi s prefiksom **čb-* in brez njega tudi z aplikacijo komparativne metode danes neprepoznave, npr. č. *čpár/špár*: *spár*, vse v pomenu 'krepelj, parkelj', hrv. *šprālĵak*: *prājak* / *pārĵak*, vse v pomenu 'ungula', sln. *špârkeu*: *pârkelj* (= hrv. *parkelj*), vse v pomenu 'ungula'. Kar je iz gradiva mogoče razpoznati, je le to, da je v psl. ob glagolu **pōr-ti* s pomenskim poljem 'bosti, ločevati, cepiti, parati' moral obstajati tudi prefigiran **čb-pōr-ti* in da se soobstoj psl. glagolskih osnov **pōr-* in **čb-pōr-* posredno potrjuje tudi v glagolskih (npr. mak. *čpara*: sln. *pâratī*) in imenskih izpeljankah (npr. sln. *špârkeu*: *pârkelj*; hrv. *šprālĵak*: sln. *praliska*), ki iz njiju posredno ali neposredno izvirajo.

Sln.-hrv. *špranja* < jslov. **čb-pōrn'a* < psl. **čb-pōrni* more torej biti deverbativ psl. prefigiranega **čb-pōr-ti* 'bosti, ločevati, cepiti', pri čemer je do dvosmernega razvoja v pomen 'razpoka ipd.' in v 'trska' lahko prišlo šele, ko je prišlo do konkretizacije glagolskega dejanja v rezultat.

3 Dvosmerne leksikalizacije: soobstoj pomenov 'trska' in 'razpoka'

Jslov. **čb-pōrn'a* > sln. *špranja* 'razpoka', hrv. *špranja* 'trska' je torej enako pomensko motivirano kot arealno širše **skāla* (← **skālitī* 'cepiti'), kjer pomen 'trska' potrjuje slovensko, hrvaško, ukrajinsko in poljsko gradivo, leksikalni pomeni 'petra' ali 'saxum' pa predstavljajo drugačen rezultat zaradi drugačne snovi cepljenja. Pomen 'razpoka ipd.' pa je bil do sedaj prepoznan le v dl.

¹⁸ Zaradi alternacije **čb-*: **če-*: **ko-* bi bilo mogoče pritrditi teoriji, da gre tu za prefikse, ki so po izvoru pronominalne osnove. O tem več Bjeletić 2006: 378, z literaturo. Jezikoslovná oznaka 'ekspresivni prefiks' je pri tovrstnih slov. prefiksih zasilna in morda tudi neustrezna, saj iz razmerij z in brez 'ekspresivnega prefiksa' praviloma ni mogoče prepoznati niti funkcijske (nevtralnó: ekspresivno) niti pomenske razlike. Upoštevajoč to dejstvo, bi bilo morda bolje govoriti o slov. strukturalnih prefiksih, tj. o funkcionalno in pomensko izpraznjenih prefiksih.

¹⁹ Citirano po ESSJa: 4, 148.

²⁰ Od tod je jslov. ftn **če-pelzъ* (m.) 'Asphodelus', ki se kot apelativ ali pa onimiziran potrjuje le v sln., hrv. in mak. (Furlan 2008: 13s, s starejšo literaturo).

skala ‘soteska, razpoka, votlina’ poleg ‘skala’. Enako pomensko razmerje je razpoznavno tudi iz leksikalnih pomenov psl. *ščěpъ (← psl. *ščěp-ti, prim. br. *ščěpácъ* ‘cepiti’), prim. sln. *ščěp*, g. *ščěpa* ‘trska, iver’ : gl. *ščěp* ‘razpoka’.

V kontekstu takih dvosmernih leksikalizacij bivših nomenov actionis bi bilo treba razumeti tudi pomene v blg. *iver*, ki poleg ‘iver’ pomeni tudi ‘jamica v kamnu, kjer se nabira voda’, *iverъ* pa ‘podolgovata zarez’,²¹ čemur je treba dodati tudi srb. *ivóra* ‘lijakasta vdolbina v steni, ker se nabira voda’. Čeprav je v BER: 2, 4, pomensko razmerje ‘iver’ : ‘vdolbina v kamnu’ pri blg. *iver* označeno kot nejasno in je Loma 2006: 229 s.,²² v takem pomenskem razmerju videl sovpad genetično različnih homonimov, je iz že naštetih primerov razvidno, da imamo tudi pri tem slovanskem leksemu opravka z dvosmerno leksikalizacijo rezultativnega nomena actionis.

VIRI IN LITERATURA

ARj: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti. 1880–1976.

Rudolf BADIJURA, 1953: *Ljudska geografija. Terensko izrazoslovje*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Stjepan BELOVIĆ, Đuro BLAŽEKA, 2009: *Rječnik govora svetog Đurđa (Rječnik ludbreške Podravine)*. Zagreb: Učiteljski fakultet.

BER: *Български етимологичен речник I–*. Sofija: Българска академija на науките. 1971–.

Erich BERNEKER, 1908–1913: *Slavisches etymologisches Wörterbuch. Erster Band*. Heidelberg: Carl Winter’s Universitätsbuchhandlung.

Marta BJELETIĆ, 2006: *Iskovrnuti glagoli*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.

Wiesław BORYŚ, 2005: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo literackie.

ČDL: *Čakavisch-deutsches Lexikon I–III*. Köln – Wien: Böhlau Verlag. 1979–1983.

Marko ČULJAT, 2009: *Ričnik ličke ikavice*. Gospić: Lika press.

Gl. ELEZOVIĆ, 1932–1935: *Rečnik kosovsko-metohijskog dijalekta I–II*. Beograd: Grafički umetnički zavod Planeta.

²¹ Od tod izpeljanke *iverka* ‘jamica v skali, kjer se nabira deževnica’, tudi *ivorka* ‘čista voda, ki se je nabrala v skali, drevesu ipd.’, *iverec* ‘isto’.

²² V članku avtor besedotvorni problem tega slov. leksema, ki se ga navadno izvaja iz deverbativa **jb-verъ* z nejasnim morfemom **jb-*, elegantno rešuje z izvajanjem iz prvotnega deverbativa **vj-verъ* (zaradi blg. in srb. gradiva tudi **vj-vorъ*), v katerem je delovala disimilacija *v : v → j : v* tipa srb. *jěverica* ‘veverica’ (Vuk) < **věverica* ‘sciurus’, nato pa je iz **jj-verъ* (oz. **jj-vorъ*) po preglasu nastalo **ji-verъ* (oz. **ji-vorъ*) in v nadaljevanju **i-verъ* (oz. **i-vorъ*).

ESSJ: France Bezljaj, 1976–2007: *Etimološki slovar slovenskega jezika I–V*. Avtorji gesel France Bezljaj, Marko Snoj in Metka Furlan. Ljubljana: Mladinska knjiga + Založba ZRC.

ESSJa: *Ètimologièeskij slovar' slavjanskich jazykov 1–*. Moskva: Nauka. 1974–.

Hjalmar FRISK, 1973: *Griechisches etymologisches Wörterbuch I–II*. Zweite, unveränderte Auflage. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.

Metka FURLAN, 2008: Eksterna in interna rekonstrukcija v slovanski etimologiji – *Slavistična revija* 56/2 = *Zbornik referatov za štirinajsti mednarodni slavistični kongres Ohrid, 10.–17. september 2008*, 3–16.

GREGORIČ: *Gradivo za kostelski slovar*. Računalniška datoteka.

Oswald GUTSMANN, 1789: *Deutsch-windisches Wörterbuch mit einer Sammlung der verdeutschten windischen Stammwörter, und einer vorzüglichern abstammenden Wörter*. Verfasst von Oswald Gutsmann. Klagenfurt.

Josef HOLUB- František KOPEČNÝ, 1952: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Státní nakladatelství učebnic v Praze.

Joseph JUNGSMANN, 1989: *Slovník česko-německý I–V* (Praha 1835–1839). Praha: Academia.

Matija KASTELEC-Gregor VORENC: 1997: *Slovensko-latinski slovar*. Po: Matija Kastelec – Gregor Vorenc, *Dictionarium Latino-Carniolicum (1680–1710)*. Ljubljana: Založba ZRC.

Tomislav LIPLJIN, 2002: *Rječnik varaždinskoga kajkavskog govora*. Varaždin: Garestin.

Aleksandar LOMA, 2006: O jednom istočnosrbijansko-zapadnobugarskom dialektizmu (srp. dij. *ivora*, bug. dij. *iver* i sl.) – *Godišnjak za srpski jezik i književnost Filološkog fakulteta u Nišu* 20/8, 220–233.

Václav MACHEK, 1968: *Etymologický slovník jazyka českého*. Druhé, opravené a doplněné vydání. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.

Slavko MALNAR, 2002: *Pamejnek. Govor u čabarskom kraju*. Čabar – Rijeka: Matica Hrvatska Čabar.

Slavko MALNAR, 2008: *Rječnik govora čabarskog kraja*. Čabar: Matica hrvatska. Ogranak Čabar.

Jela MAREŠIĆ-Vladimir MIHOLEK, 2011: *Opis i rječnik đurđevačkoga govora*. Đurđevac: Gradska knjižnica Đurđevac.

D. NEMANIĆ, 1883: *Čakavisch-kroatische Studien*. Erste Studie. Accentlehre. Wien: In Commission bei Carl Gerold's Sohn.

S. L. NIKOLAJEV-M. N. TOLSTAJA, 2001: *Slovar' karpatoukrainskogo torun'skogo govora s grammatičeskim očerkom i obrascami tekstov*. Moskva: Rossijskaja akademija nauk.

Franc NOVAK, 1996: *Slovar beltinskega prekmurskega govora*. Drugo, popravljeno in dopolnjeno izdajo priredil in uredil Vilko Novak. Murska Sobota: Pomurska založba.

Maks PLETERŠNIK, 2006: *Slovensko-nemški slovar 1894–1895*. Elektronsko izdajo iz leta 2006 uredile M. Furlan, H. Dobrovoljc in H. Jazbec. Ljubljana: Založba ZRC.

- Marko POHLIN, 1972: *Tu malu besedishe treh jesikov 1781*. Faksimile prve izdaje. München: Dr. Dr. Rudolf Trofenik.
- Ivan POPOVIĆ, 1960: *Geschichte der serbokroatischen Sprache*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Hans SCHUSTER-ŠEWC, 1983–1989: *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache*. Bautzen: Veb Domowina-Verlag.
- Petar SKOK, 1971–74: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–IV*. Zagreb: Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti.
- Vera SMOLE, 1994: *Oblikoglasje in oblikoslovje šentruperskega govora*. Disertacija. Univerza v Ljubljani. Ljubljana.
- Marko SNOJ, 1984/85: Dve etimologiji – *Jezik in slovstvo* 30, 117–120.
- SP: *Słownik prasłowiański I–*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Wydawnictwo Polskiej Akademii nauk. 1974–.
- SRNG: *Slovarь russkich narodnych govorov I–*. Leningrad: Izdatel'stvo Nauka. 1965–.
- SSKJ: *Slovar slovenskega knjižnega jezika I–V*. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 1970–1991.
- Joakim STULIĆ, 1985: *Joakima Stulli Dubročanina svechenika reda S. Francesca Serafinskega Rjecsoslòxje I–II*. U Dubrovniku 1806 (Reprint and Afterword by E. Fekete. München: Verlag Otto Sagner).
- Josip ŠAŠEL, 1957: *Rožanski narečni besednjak*. Rokopis. Hrani Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v Ljubljani.
- Ivan ŠAŠELJ, 1906–1909: *Bisernice iz belokranjskega narodnega zaklada I–II*. V Adlešičih nabral Ivan Šašelj. Ljubljana.
- Petar ŠIMUNOVIĆ, 2006: *Rječnik bračkih čakavskih govora*. Supetar: Brevijar.
- Jožica ŠKOFIČ, 1996: *Glasoslovje, oblikoslovje in besedišče govora Kroke na Gorenjskem*. Disertacija. Univerza v Ljubljani. Ljubljana.
- Nino ŠPEHONJA, 2003: *Vocabolario del Nadiško*. Uporabljena je bila inačica slovarja, ki je bila na: http://www.lintver.it/pdf/vocabolario_nationiano-italiano.pdf dostopna v letu 2003.
- Stjepko TEŽAK, 1981: Ozaljski govor – *Hrvatski dialektološki zbornik* V, 203–427.
- Ivan TOMINEC, 1964: *Črnovrški dialekt*. Kratka monografija in slovar. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Reinhold TRAUTMANN, 1923: *Baltisch-Slavisches Wörterbuch*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Maks VASMER, 1986–1987: Fасmer, *Ètimologičeskij slovarь russkogo jazyka I–IV*. Pevod s nemeckogo i dopolnenija členu-korrespondenta AN SSSR O. N. Trubačeva. Izdanie vtoroje, stereotipnoe. Moskva: Progres.

SLOVENIAN ŠPRANJA AND RELATED

Alongside PSI. **pōr-ti* ‘rip’ (= Rus. *poróť, pórešb* ‘rip’, Sln. *práti, pōrjem/pórjem* ‘rip, tear’) there must have also existed the synonymous prefixed verb **čb-pōr-ti*, which was the base for the formation of the nomen actionis of the type Sln. *prošnja* ← *prositi*; i.e., PSI. **čb-pōr-ni* ‘splitting; that which results from splitting: crack / wood chip’, which is preserved in Sln. *špránja* ‘crack’ and Cro. *špránja* ‘wood chip’.

Because the meaning ‘crack’ can specialize into the denotation for a solid hoof, which has a crack = cleft of triangular appearance in the back, and because a solid hoof and a cloven hoof can easily be linguistically interpreted as one and the same thing (cf. the meaning of Lat. *ungula*), the same Slavic word family **pōr-ti* ‘rip’ also includes Cro. *šprānjāk*, gen. *šprānjà* ‘ungula’ (alongside Cro. *šprānjak* (m.), gen. *šprānjka* ‘pointed, forked tree that something pierces’) and *šprāljàk*, gen. *šprāljkà* ‘ungula’ (alongside *šprōjāk*, gen. *šprōjka* ‘pole used to throw branches into a lime kiln; wooden needle for knitting a kind of bag ...’), and the accentual deviation can be explained by the influence of the adjective **pōrnъ* (= Rus. dial. *póronyj* ‘sliced open, ripped open (of a fish stomach)’) and the existence of the substantive **pōrlъ* (f.) ‘splitting’ from the ptc. **pōrlъ* (= Ukr. dial. *porów*, f. *poróla*), which is also preserved in Sln. *prálska* ‘crack’, Cro. Čak. *prājak* ‘cloven hoof’, and further in the Sln.-Cro. isolexeme **pārklъ* ‘cloven hoof’ (which could have arisen through double metathesis from South Sl. **prāl’ьkъ* < **pōrl’ьkъ*).

The same PSI. verb **čb-pōr-ti* was the base for the iterative (cf. Mac. *čpara* ‘cut’), from which are the deverbals in Cz. *čpár* ‘claw, cloven hoof, leg’, Old Serb. *čbparoga* ‘ungula’, SCr. *čbparogъ* ‘ungula’ (alongside Serb. *čpâr*, gen. *-a* ‘something like a thorn on a tree, a broken branch that a person can poke against and be hurt’).

Bidirectional lexicalization, which is expressed at synchronic levels in the form of antonymy (Sln. *špránja* ‘crack’: Cro. *špránja* ‘wood chip’), can also be expected in other resultative nomina actionis; e.g., **skāla* ← **skāliti* ‘split’: LSorb. *skala* ‘gorge, crevasse, cavern’ alongside ‘cliff’; **ščepъ* ← PSI. **ščep-ti*: Sln. *ščep*, gen. *ščépa* ‘wood chip, splinter’, USorb. *ščep* ‘crack’; Blg. *iver* ‘splinter’, ‘cavity in a rock where water collects’.